

Доброчинно-меценатська діяльність доби Гетьманщини на Чернігівщині

Славну сторінку в історію вітчизняної доброчинності вписали українські гетьмани та козацька старшина.

Захист православної церкви, що мала виняткове становище в козацькій державі вже з початку її існування, був серед найголовніших і постійних завдань гетьмана Б. Хмельницького, який брав під свою опіку духовенство і монастирі, щедро наділяв їх землею.

На Лівобережжі увагою гетьмана чи не найбільше користувався Густинський монастир, який одержав низку універсалів на охорону і збільшення своїх володінь. У червні 1648 р. Хмельницький наказав не чіпати монастирського майна¹, а в липні того ж року погодився не брати до війська монастирських підданих і заборонив руйнувати монастирські хутори, пасіки, ліси та сіножаті². Густинський монастир у лютому 1656 р. одержав дозвіл на ловлю риби у Вовчих Озерах³. У травні 1655 р. черговий універсал підтвердив права монастиря на володіння⁴, а у квітні 1657 р., разом з підтвердженням володінь, монастир ще й отримав село Левки.

Прихильністю Б. Хмельницького користувалися й інші монастирі Чернігівщини. У липні 1654 р. гетьманським універсалом були підтверджені земельні володіння Козелецького Георгіївського монастиря⁵. Батуринському Крупицькому монастиреві у квітні 1655 р. надане село Хмелів⁶, а в червні 1656 р. Хмельницький закріпив за ним п'ять сіл “з отчиною, сіножатми, полями и зо всіми пожитки”⁷.

Наступники першого керівника Української козацької держави продовжили його політику стосовно православної церкви.

В Ніжинському полку одним з найбагатших став Батуринський Крупицький монастир, який, як й інші, користувався протекцією і захистом влади. З ним пов'язані імена таких визначних діячів культури, як святитель Димитрій Ростовський (Данило Туптало), який не тільки був настоятелем, але й написав тут свої славнозвісні “Життя святих”, та Іларіон (Іван Мигура), викладач Києво-Могилянської академії. Гетьманським універсалом 1658 р. заборонялися самовільні порубки в монастирських пущах⁸. В 1680 р. коштом генерального судді І. Домонтовича замість дерев'яного був споруджений мурований Миколаївський собор Крупицького монастиря. Значні маєтності мав і Ніжинський монастир Різдва Богородиці.

У другій половині XVII ст. зростає земельна власність монастирів і в Чернігівському полку. Тільки Максаківський Спасо-Преображенський монастир відразу ж після Визвольної війни відновив права на декілька сіл. В наступні роки він збільшив свої володіння, в тому числі і за рахунок гетьманських пожалувань. Загалом у 70-х роках XVII ст. монастирям належало до 40 сіл і слобідок на території полку.

У Прилуцькому полку протягом другої половини XVII ст. гетьманські універсали на Боршну, Валки, Васьківці, Дейманівку, Дідівці, Левки та інші села дістав Густинський монастир⁹.

П'ятнадцятирічне гетьманування І. Самойловича позначилося в українському репрезентативному будівництві кількома пам'ятками, що мали вирішальний вплив на еволюцію українського бароко. Це стосувалося і Чернігівщини. Так, у 1672–1676 роках за його сприяння в Густинському монастирі збудовані п'ятибанний хрещатий Троїцький собор і тризрубна однонавна трапезна церква. Обидва храми характерні для тієї гілки барокового

будівництва України, в основу якої лягла конструкція, типова для української дерев'яної архітектури.

Надзвичайну сторінку в історію доброчинності вписав І. Мазепа. Внесок гетьмана був вагомим як у царині матеріальної культури, так і в духовному житті України. Саме за його гетьманування сягнули особливого піднесення і розквіту усі галузі української культури. Фундація монастирів та реставрація й будівництво церков – важлива складова частина державної культурницької політики Мазепи, адже відомо, що в XVII–XVIII ст. ці установи були осередками культури і духовності: при них діяли школи, друкарні, існували великі книгозбірні.

Залишив І. Мазепа доброчинний слід і в Чернігові, де побудував у Борисоглібському монастирі церкву св. Івана Предтечі і велику кам'яну дзвіницю, на якій був розміщений дзвін, вилитий коштом гетьмана. Взяв участь у завершенні спорудження Троїцького собору в Іллінському монастирі, прикрасив “кіотом среброкованим” образ Матері Божої¹⁰.

Про участь Мазепи в будівництві для Чернігівського колегіуму навчального корпусу із класами, трапезної, служб та папірні для друкарні свідчить закладна дошка з його гербом та записом про пожертвування, яка збереглася до нашого часу. Гетьману І. Мазепі, як фундатору Чернігівського колегіуму – першого освітньо-просвітницького центру такого високого рівня на Лівобережжі – було присвячено п'ять книжок і два панегірики. За щедрі пожертви викладачі та учні колегіуму піднесли гетьману книгу “Зерцало от писання Божественнаго”, яка вийшла в 1705 р. у друкарні чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря. В ній гетьман прославлявся за будівництво та прикрашання церков у Києві, меценатство в Чернігові, військові справи.

Крім цього, Мазепа подарував Борисоглібському собору розкішні срібні царські ворота, виготовлені в м. Аугсбурзі (Німеччина) відомим ювеліром П. Дрентветтом, спорудив іконостас для Введенської трапезної церкви Троїцько-Іллінського монастиря.

У Батурині за часи правління Мазепи будуються п'ять церков на кошти гетьмана. Троїцькому храму він надав понад 20 тис. золотих, Миколаївському – 4 тис.¹¹, однак добудувати його не встигли. На будівництво Воскресенської та Покровської церков було виділено 15 тис. золотих¹².

У грудні 1687 р. Мазепа підтвердив за Чернігівським Єлецьким монастирем усі маєтності, одержані ним від попередніх гетьманів. Іншим універсалом (1689) цьому ж монастиреві надав село Мощенку, а також підтвердив права на село Лемешівку. Всього Єлецькому монастиреві гетьман надав чотири універсали. Охоронними універсалами від листопада 1689 р. і вересня 1699 р. підтверджені володіння Чернігівського жіночого П'ятницького монастиря¹³.

У липні 1690 р. вийшов універсал Мазепи про підтвердження прав Глухівського жіночого монастиря на село Березу “зо всіми до него приналежитностями и кгрунтами”, “позволяючи з того села всякіє пожитки и дорочную повинност от тяглых людей отбирати ку вспартю обители своєє”¹⁴.

Козелецький Георгіївський чоловічий монастир одержав млин у селі Вовчок з озерами і сіножатями (1691)¹⁵, а Великобудський Паненський жіночий монастир – село Чернецький Яр і два млини (1688)¹⁶.

По два універсали видані на користь Ніжинського Красноострівського і Глухівського жіночих монастирів; чотири – Густинського; по п'ять – Батуринського Крупицького, Домницького Різдва Богородиці, Глухівського Петропавлівського.

Насамкінець відзначимо, що І. Мазепа лишив значний слід на ниві доброчинності та меценатства у різних проявах та напрямках. Він продовжив традиції своїх попередників і став зразком для спадкоємців.

Визначними фундаціями І. Скоропадського були розбудова Гамаліївського Харлампіївського монастиря на Глухівщині, розпочата в 1714 р., та Троїцького собору в Глухові, закладеного замість дерев'яного в 1720 р.

Гетьман Д. Апостол також сприяв будівництву Гамаліївського монастиря, Троїцького собору в Глухові. Та найбільше він прислужився розвитку музичного мистецтва Гетьманщини: за його правління засновано відому Глухівську співацьку школу, в якій за 40 років дістали освіту понад 300 музикантів, солістів і регентів, зокрема Д. Бортнянський і М. Березовський.

Останній гетьман Лівобережної України граф К. Розумовський на “мазепинських” руїнах збудував церкву Воскресіння Христового в Батурині, у 1763 р. довершив будівництво собору Різдва Богородиці в Козельці, розпочате його матір'ю¹⁷. До фундацій гетьманської родини належать храми в Лемешах, Ніжині, Почепі та низка палаців. У рідному селі – Лемешах – на честь матері К. Розумовський заснував школу, а також збудував школу в с. Чемер, де здобував освіту його старший брат Олексій¹⁸.

Чернігівські полковники були не тільки хоробрими воїнами і полководцями, мудрими державними діячами, а й щедрими меценатами. Серед них С. Подобайло, який ще у 1649 р. відбудував Іллінську церкву, зруйновану військами Батия.

Щедрими покровителями Успенського собору Єлецького монастиря були В. Дунін-Борковський та Я. Лизогуб. За участю козацької старшини відбудовано Борисоглібський та Успенський собори, які польська шляхта перетворила на католицькі храми. На кошти Я. Лизогуба зведений будинок полкової канцелярії, що нині є одним із зразків житлової мурованої архітектури козацької доби. Чернігівський полковник М. Небаба подарував млини місту Чернігову, а генеральний суддя Мужиловський у 1654 р. Ніжинському монастиреві на Красному острові – маєтність Талалаївку.

Отже, добродійна і меценатська діяльність окресленої епохи – це історичне явище, що свідчить про пріоритети суспільства.

¹ Документи Богдана Хмельницького. (1648–1657). – К.: Вид. АН УРСР, 1961. – С.54.

² Там само. – С. 55–56.

³ Там само. – С. 662.

⁴ Там само. – С. 425.

⁵ Там само. – С. 371.

⁶ Там само. – С. 422–423.

⁷ Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657. – К.: Альтернативи, 1998. – С. 192–193.

⁸ Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 79.

⁹ Там само.

¹⁰ Андрусяк М. Щедрою десницею Вашою // Пам'ятки України. – 1991. – № 6. – С. 26.

¹¹ Не могла старшина підрахувати побожних пожертв ясновельможного // Пам'ятки України. – 1991. – № 6. – С. 20.

¹² Кіяшко Л. Батуринські церкви доби І. Мазепи // Сіверянський літопис. – 2002. – № 1. – С. 23.

¹³ Універсали Івана Мазепи. – С. 26–27; Мицик Ю. З документації гетьмана І. Мазепи // Сіверянський літопис. – 1997. – № 4. – С. 148.

¹⁴ Мицик Ю. Невідомі документи Івана Мазепи // Пам'ятки України. – 1991. – № 6. – С. 56–57.

¹⁵ Універсали Івана Мазепи. – С. 221–222.

¹⁶ Там само. – С. 116–117.

¹⁷ Лазечко П., Лазечко Л. Меценати української культури // Дзвін. – 2003. – № 2. – С. 128.

¹⁸ Там само. – С. 129